

lijk (HBS en gymnasium) onderwijs. Door de hoge eisen inzake wiskunde respectievelijk klassieke talen vielen er daar te veel buiten de boot en werden ook in termen van persoonlijkheidsvorming kansen gemist. Aangekomen bij de bespreking van de mammoetwet is het voor de lezer nauwelijks een verrassing dat het HAVO ten tonele verschijnt als de glorieuze voltooiing van de ogenschijnlijk doelloze queeste. De apotheose brengt helderheid. In de MMS blijkt het ondergeschoven HAVO-kindje zijn ware moeder te hebben gevonden. Daar werden hoofd én hart gevormd. Daar werd de algemene vorming nagestreefd die op de intellectueel gerichte HBS'en en gymnasia zo node werd gemist.

Het door Grotenhuis beoogde eerherstel van de doorgaans wat laatdunkend behandelde MMS overtuigt echter allerminst. De onderbouwing laat veel te wensen over. Enerzijds is ze gebaseerd op verklaringen van nu niet bepaald onbevungen getuigen als directrices van dergelijke scholen. Anderzijds komt het gekozen perspectief hier wel erg goed van pas. Alleen wanneer je de lezer het zicht op de context onthoudt, kun je haarftem voorhouden dat de MMS een succes was en zelfs 'het beeld van het meisjesonderwijs bepaalde' (133) op een moment — de jaren dertig — waarop de relatieve voorkeur van de leerlingen voor dat schooltype zich historisch gezien op een dieptepunt bevond. Dat toen meer dan drie keer zoveel meisjes de HBS bezochten, vermag de lezer niet te vernemen. Dit is exemplarisch voor de hele studie. Vrijwel nergens worden de standpunten van de hervormers afgezet tegen de feitelijke schoolkeuze. En die zou er wel eens meer toe hebben kunnen doen dan de auteur lief is. Ernstiger nog vind ik dat de stoet hervormingsvoorstellen voorbij trekt zonder dat de tijdgebonden maatschappelijke, politieke en ideologische achtergronden worden geschetst. De hodiecentristische en eenzijdig op curriculumontwerpen gerichte inslag van deze studie heeft er bovendien toe geleid dat aanzetten tot bijvoorbeeld externe democratisering van het VHMO niet als zodanig zijn herkend. Het lijkt alsof pas het HAVO ook deze triomf mocht vieren.

Toch vult ook dit onderzoek een leemte. Ik vind het verfrissend al die nooit uitgevoerde hervormingsvoorstellen vanuit een onderwijskundige visie te zien passeren. Maar het blijft de vraag of het een verstandige keuze was dit gekrakeel zo eenzijdig te benaderen. Vanuit een breder en meer historisch perspectief zou er bijvoorbeeld geen reden zijn geweest de reeds voor 1898 bestaande onvrede met het VHMO links te laten liggen. Ook al ontbrak een 'moderne' terminologie, een streven naar vorming van de persoonlijkheid van de leerling — zeker het meisje — valt de plannenmakers van vóór die tijd niet te ontzeggen. Dat had Grotenhuis onder meer kunnen leren uit de heel wat zorgvuldiger geformuleerde en meer bescheiden getoonzette studie van Pouwelse. *Op zoek naar middelbaar onderwijs* stemt tot weemoed naar de tijd waarin uitgevers hun produkten nog taalkundig lieten toetsen door, vooruit maar, MMS-gediplomeerden.

Nelleke Bakker

H. G. M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1997, 1080 blz., f75,-, ISBN 90 253 4193 4).

Toen Lodewijk van Deyssel achttien jaar was, nam hij zich voor een meesterwerk te schrijven waar de wereld versteld van zou staan. Hij schreef dat boek nooit, maar besteedde een lang leven aan het onderzoeken van de juiste voorwaarden om het plan te verwezenlijken. Toen Harry Prick achttien jaar was, besloot Van Deyssel dat hij hem tot zijn officiële biograaf wilde benoemen, en bij zijn dood in 1952 liet hij zijn immense verzameling aantekeningen aan hem

na. Harry Prick schreef de beloofde biografie niet, maar besteedde een goed deel van zijn leven aan het ordenen, uitgeven, heruitgeven, bezorgen en toelichten van de geschriften die Van Deyssel hem had toevertrouwd. Op grond van zijn grote voorliefde voor het detail meenden velen dat hij tot een samenvatting waarschijnlijk nooit in staat zou zijn.

Nu ligt er eindelijk, na meer dan een halve eeuw studie, het eerste deel van Pricks *Leven van Van Deyssel*. Het is een bizar boek. Veel van de dingen die men gewoonlijk van een biografie mag verwachten zijn er niet in te vinden. Als inleiding tot het oeuvre van Van Deyssel is het onbruikbaar. Prick neemt aan dat de lezer in dit werk grondig is ingevoerd, en doet geen moeite het in het kader van de biografie opnieuw te interpreteren. Een duidelijke visie op de belangrijkste personages is er evenmin. De moeder en de zuster van Van Deyssel, aan wie Prick een hekel heeft, weet hij scherp te tekenen, maar over de vader geeft hij geen oordeel, en Van Deyssels echtgenote blijft een schim op de achtergrond. Van Deyssel zelf bestaat hoofdzakelijk uit een collectie papieren. Prick is het gelukkigst wanneer hij beschikt over een tekst die hij kan aanhalen en uitleggen. Er is een overvloed aan volkomen overbodige terzijdes, terwijl fundamentele vragen niet worden beantwoord. Veel ruimte wordt besteed aan het bestrijden van ieder ander die ooit iets over Van Deyssel heeft gezegd, en tegenover wie Prick op de onnozelle punten zijn gelijk wil bewijzen. Voeg daarbij dat Prick zich uitdrukt met een oubollige plechtigheid van de soort die enkele decennia geleden grappig werd gevonden, dan is de conclusie onvermijdelijk dat dit boek zichzelf al bij verschijning heeft overleefd.

En toch. Toen de eerste hoofdstukken voorbij waren, ben ik, geïrriteerd en gefascineerd tegelijk, blijven lezen. Waarom zouden we ons nog in Van Deyssel verdiepen? Zijn literaire werk is moeilijk meer te genieten. Wat van hem nog leeft is een deel van de manifesten en kritieken, en verder de pose, de stilering van zijn eigen persoon tot een onnavolgbare en onvoorspelbare excentriciteit. Van Deyssel had een verbluffend geheugen voor alles wat hij had gelezen en gezien, en heel weinig verbeeldingskracht. Om een groot schrijver te worden was dat genoeg. Maar hij meende dat echte literatuur vroeg om het 'in kunst opschrijven van de herinneringen'. Hij beriep zich daarvoor op Zola, die hij niet goed begreep. Die hang naar kunst is hem noodlottig geworden. Er is een verbijsterend contrast tussen de hemelhoge ambities van de jonge Van Deyssel en de onophoudelijke, dwangmatige aantekeningen over zichzelf en zijn dagelijkse bezigheden, waarin zijn carrière al spoedig verliep. De notities kunnen niet de plaats innemen van het gepubliceerde oeuvre, zoals dat met de brieven van sommige romanschrijvers is gebeurd. De mislukking is onherroepelijk. Maar behalve over de persoonlijke eigenaardigheden van Van Deyssel, zegt zij iets over zijn generatie en over de geschiedenis van de toenmalige avant-garde in Nederland.

Prick is beslist niet zachtzinnig met zijn onderwerp. Van Deyssel wordt tijdens zijn jeugdige uitpattingen een 'blaaskaak' genoemd, die 'de vrijheid niet aankon', en sommige van zijn literaire producten heten zonder meer 'rimram'. Deze mening wordt telkens gerechtvaardigd met een beroep op de opinies van de latere Van Deyssel. Dit heeft tot gevolg dat het boek soms doet denken aan een reeks voetnoten bij Van Deyssels memoires. Maar hierdoor ontwikkelt zich ook, bijna in weerwil van de auteur, een bepaalde opvatting of these. Als de latere Van Deyssel de maatstaf is, de in zichzelf gekeerde twijfelaar die vond dat zijn conflicten met de wereld zijn eigen schuld waren, dan komt zijn optreden als voorman van de literaire vernieuwingsbeweging in een heel ander licht te staan. Het was kennelijk Pricks bedoeling om de dwaasheid van de jonge Van Deyssel zo veel mogelijk te accentueren. De suggestie is dat hij zich liet meeslepen in een opgeschroefde, grotendeels van anderen afgekeken vervoering, die hem letterlijk en figuurlijk met lege handen achterliet.

De relatie tot de *Nieuwe gids* wordt in het verhaal van Prick tot een minimum gereduceerd. Van Deyssels omgang met de meeste andere Tachtigers bleef afstandelijk, onbevredigend en

vol misverstanden. Het denkbeeld van een gemeenschappelijke strijd of beweging heeft Van Deyssel, in de voorstelling van Prick, nooit werkelijk aangehangen. Zijn eigenlijke belangstelling en talent lagen niet bij het Engels georiënteerde estheticisme, maar bij de wereld van het theater, de journalistiek, het vlotte romannetje, met inbegrip van het variété en de roddelpers. Prick laat zien hoe Van Deyssel, toen hij al lang gold als een van de leiders van de nieuwe literatuur, nog werkte aan allerlei kitschprodukten waarmee hij geld hoopte te verdienen. Het artistieke avant-gardisme was maar één aspect, en niet het meest wezenlijke, van zijn persoonlijkheid.

Terwijl Prick Van Deyssel zo veel mogelijk losmaakt uit de Beweging van Tachtig, brengt hij hem zo dicht mogelijk terug bij zijn vader. De trouwe katholiek J. A. Alberdingk Thijm, die het ondanks alle botsingen uiteindelijk steeds weer voor zijn zoon opnam, blijkt de ware held van het boek. Vader en zoon, laat Prick telkens doorschemeren, hadden heel wat meer met elkaar gemeen dan gewoonlijk is verondersteld. Zelfs het pseudoniem 'Van Deyssel' was een vinding van Thijm senior. Het boek eindigt dan ook op het moment dat Van Deyssel, na de dood van zijn vader, voorgoed op zichzelf kwam te staan.

Kortom: de originaliteit van Van Deyssel had met de hang naar het verhevene van de Tachtigers weinig gemeen, en emotioneel is hij altijd een late Victoriaan gebleven. Sommige gegevens ondersteunen deze opvatting, zonder dat Prick erop in gaat. Van Deyssel getuigde bijvoorbeeld herhaaldelijk van zijn bewondering voor Albert Wolff, de venijnige kunst- en theatercriticus van de *Figaro*. Natuurlijk wist hij dat deze een van de grote vijanden was van Zola. Betekent dit niet dat hij een dergelijke journalistiek veel liever had dan het werk van de ogenschijnlijk zo vereerde Zola? Of het vaderlijke voorbeeld altijd heilzaam is geweest, blijft een open vraag. In 1887 trad Van Deyssel in het huwelijk met een dienstmeisje uit het ouderlijk huis, dat door zijn vader al vaak om haar schoonheid was geprezen. Prick beschrijft de periode daarna, overeenkomstig Van Deyssels eigen uitspraken, als een tijd van ongestoord geluk. Maar lijkt het er niet op dat Van Deyssel, die zijn tijd besteedde aan houtjes hakken, ten prooi was aan een diepe depressie? Prick geeft geen antwoorden, maar reikt een bouwdoos aan waarmee iedereen die het geduld heeft zelf aan het werk kan. Dat maakt zijn boek juist uiterst modern.

W. E. Krul

A. Cottaar, *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners. Groepsvorming en beleid 1870-1945* (Dissertatie Vrije Universiteit 1996; Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, xii + 339 blz., f44,50, ISBN 90 55890 027 8).

Dit boek, als dissertatie verdedigd aan de Vrije Universiteit is het resultaat van onderzoek dat verricht is door het Samenwerkingsverband onderzoek zwervende groepen, dat zijn basis vond in het Leids Instituut voor sociaal wetenschappelijk onderzoek. In dit kader verschenen eerder al de dissertaties van Leo Lucassen (*'En men noemde hen zigeuners'. De geschiedenis van Kaldrash, Ursari, Louvara en Sinti in Nederland, 1750-1944* uit 1990) en Wim Willems (*Op zoek naar de ware zigeuner. Zigeuners als studieobject tijdens de Verlichting, de Romantiek en het Nazisme* uit 1995). Daarmee is het de laatste van een drieluik. Het is een opvallend succesrijk onderzoeksprogramma geweest. Het succes moet, naast uiteraard de individuele kwaliteiten van de onderzoekers, voor een belangrijk deel ook worden toegeschreven aan de geslaagde kruisbestuiving tussen degelijk historisch onderzoek en een theoretisch raamwerk, dat in belangrijke mate ontwikkeld was door Rinus Penninx en Jan Lucassen. Die hebben bepleit in het